

О.С.Олійник,
к.ю.н., доцент кафедри
цивільного права
Юридичного інституту

**Поняття та особливості спеціального правового режиму в сучасних
умовах господарювання**

УДК 346.12.

Трансформація соціально-економічної системи держави в напрямку створення цивілізованого ринку нерозривно пов'язана із запровадженням адекватних ринковим засадам засобів регулювання господарської, в тому числі підприємницької діяльності. Іншими словами, на законодавчому рівні має бути створене правове поле, в якому встановлені належні механізми правового регулювання господарської діяльності, які б дозволяли і сприяли суб'єктам господарювання розвивати свої економічні, а отже, і правові відносини за певними правилами, встановленими цивільним та господарським законодавством України. Зміцнення правових відносин суб'єктів господарювання, зокрема й тих, які здійснюють діяльність в умовах спеціальних правових режимів, значною мірою базується на особливостях сучасних правових механізмів регулювання господарської діяльності.

Предметом дискусій в умовах сьогодення є постійні пошуки шляхів і засобів найбільш ефективного правового режиму господарювання. Основною метою при цьому є пошук балансу інтересів держави та підприємця. На законодавчому рівні ця теза реалізується шляхом прийняття таких нормативно-правових положень, які б стимулювали суб'єктів господарювання діяти в інтересах держави та суспільства. Саме як один із заходів забезпечення такого балансу інтересів слід розглядати і встановлення спеціальних правових режимів, зокрема спеціальних правових режимів здійснення господарської діяльності, запроваджених законодавством України. Адже соціально-економічний розвиток країни з урахуванням особливостей певних територій, об'єктів, галузей народного господарства, особливих (незвичних) умов господарювання тощо досягається за

допомогою комплексу заходів – організаційних, економічних, правових. Тим із них, що інтегрує усі ці складові і є спеціальний режим господарювання [1, с. 682].

В розділі 8 Господарського кодексу України до таких режимів віднесені: спеціальні (вільні) економічні зони, концесії, виключна (морська) економічна зона України, прикордонна територія (господарська діяльність на державному кордоні України), санітарно-захисні та інші охоронні зони (території та об'єкти), спеціальні режими господарювання в окремих галузях народного господарства, території пріоритетного розвитку, режими господарювання в умовах надзвичайного та воєнного стану [2].

І хоча безпосередньо у законодавчих актах термін «спеціальний правовий режим господарювання» не визначається, все ж таки його розуміння у законодавчому полі не відрізняється від розуміння такого терміна у теоретичних працях, присвячених дослідженням спеціальних правових режимів, і, зокрема, спеціальних правових режимів господарювання. Так, Л. В. Крупа [3, с. 17] стверджує, що «правовий режим слід розуміти як особливий порядок регулювання, що виражений через застосування певної сукупності правових засобів, які утворюють особливе поєднання велінь, дозволів та заборон і створюють особливу спрямованість правового регулювання, яка реалізується через специфіку елементів механізму регулювання вказаних відносин», а «спеціальний правовий режим» - як «особливий порядок регулювання певних суспільних відносин, який встановлюється щодо кола суб'єктів або сфери їх діяльності, і який відрізняється від загального режиму або пільговою або обмежувальною спрямованістю регулювання, зумовленою особливим публічним інтересом, який виявляється у всіх елементах його механізму, головним чином, через гарантії, пільги, форми державної підтримки, обмеження, заборони і додаткові підстави юридичної відповідальності».

У цілому можна погодитися з таким визначенням, проте вбачається, що взаємовиключення - або «пільгової» або «обмежувальної» складової - не зовсім адекватно відображає множинність спеціальних режимів. Цілком логічним є можливість поєднання як «пільгової», так і «обмежувальної» складової, наприклад, у випадках, коли «пільгова» складова в деяких аспектах діяльності

може застосовуватися тільки разом з «обмежувальною» складовою в інших аспектах.

Можна погодитися і з С. С. Алексєєвим [4, с. 56-59], який під терміном «правовий режим» розуміє порядок регулювання, який виражений у комплексі правових засобів, що характеризують особливе поєднання взаємодіючих між собою велінь, заборон та зобов'язань. Застосовуючи цей підхід до спеціального правового режиму господарювання, можна визначити його як особливий порядок регулювання господарської діяльності, який виражений в комплексі правових засобів, що характеризують особливе поєднання взаємодіючих між собою велінь, заборон та зобов'язань щодо суб'єктів господарювання на певній території, у певній галузі чи за певних умов.

Спеціальний режим господарювання є інститутом господарського права, який включає в себе норми, що регулюють як організаційно-господарські, так і виробничо-господарські відносини [5, с. 247]. Науковець О.Р. Зельдіна пропонує визначити спеціальний режим господарювання як правовий режим, який встановлює особливий порядок організації та здійснення господарської діяльності на певній території в певній галузі економіки, що відрізняється від загального режиму господарської діяльності, передбаченого законодавством, вводиться державою з певною метою для забезпечення свідомого поєднання публічних та приватних інтересів через встановлення обмежень та /або заохочень для суб'єктів господарювання [6, с. 33]. Л.В.Таран наголошує на тому, що спеціальний режим господарювання – це особливий порядок правового регулювання певних загальних відносин, який встановлюється до конкретного кола суб'єктів або суб'єктів сфери їхньої діяльності і який відрізняється від загального режиму або пільговою, або обмежувальною направленістю регулювання, обумовленого публічним інтересом, відображеного в усіх елементах його механізму, через гарантії, пільги, форми державної підтримки, обмеження, заборони і додаткові підстави юридичної відповідальності [7, с. 1239-1240].

Той чи інший вид спеціального режиму господарської діяльності запроваджується залежно від мети, яка має бути досягнута у кінцевому результаті. Цілі при цьому можуть бути досить різні. Зокрема, Д. С. Львов [8, с. 728]

виокремлює серед інших такі цілі, притаманні спеціальним режимам господарювання: стимулювати (в тому числі ресурсний) розвиток тих територій, які з об'єктивних причин не можуть функціонувати в режимі саморозвитку; активізувати і ресурсно підтримувати соціальну мобільність населення окремих регіонів (направлена міграція); створювати умови для виникнення і функціонування державно-значущих потенційних «точок зростання» (наприклад, вільних економічних зон, технопарків тощо); забезпечувати виконання окремими територіями загальнодержавних функцій (наприклад, утримання на території об'єктів і галузей державного значення, утримання курортів та інших оздоровчих місць державного значення тощо); оперативно реагувати на виникнення на відповідній території стихійних, техногенних лих тощо.

Юридична конструкція спеціального режиму господарювання відрізняється множинністю ланок, специфікою взаємодії та взаємопов'язаності норм, які регулюють організаційно-господарські та виробничо-господарські відносини, різноманітністю горизонтальних та вертикальних зв'язків [9, с. 589]. Спеціальний режим господарювання поєднує норми права, що встановлюють специфіку правового регулювання для досягнення певних цілей, при цьому використовуються специфічні правові засоби, а також має місце відособленість юридичних норм, які комплексно регулюють організацію та здійснення господарської діяльності.

Пільговий правовий режим господарювання реалізується в різноманітних організаційно-правових формах, серед яких виділяють спеціальні (вільні) економічні зони (ст. 401 ГКУ), окремі галузі народного господарства (ст. 414 ГКУ), території пріоритетного розвитку (ст. 415 ГКУ) та інші [2]. Говорячи про спеціальні режими господарювання, слід, насамперед, відрізнити територіальну ознаку відповідного регулювання, яка передбачає розповсюдження такого режиму на всіх суб'єктів господарювання, що діють на відповідній території, від організаційно-суб'єктної ознаки регулювання, яка передбачає введення особливого режиму для суб'єктів певної організаційно-правової форми або господарювання. Хоча в літературі, яка присвячена спеціальним режимам господарювання, об'єднуються ці дві ознаки. У власному розумінні цього слова

спеціальний режим господарювання слід пов'язати лише з територіальною ознакою, розповсюджуючи на нього положення про вільні економічні зони, зони пріоритетного розвитку, виключні морські економічні зони, охоронні зони, зони стихійного лиха та прикордонної території, надзвичайної екологічної ситуації тощо [9, с. 590]. Що ж до організаційно-суб'єктної ознаки, то вона стосується введення спеціальних норм стосовно окремих суб'єктів господарювання залежно від виду діяльності, яку здійснює така особа. Якщо розглядати в такому напрямку спеціальний режим господарювання, то він є занадто невизначеним, оскільки до нього слід віднести діяльність у банківській сфері, у сфері страхування, у сфері транспортної діяльності, капітального будівництва, зберігання, сільського господарства тощо, тобто у всіх галузях народного господарства, що співпадає у значній мірі з обсягом всієї особливої частини господарського права. У зв'язку з цим слід погодитися з позицією деяких авторів, наприклад Н.О. Саніахметовою, яка розглядає концесійну діяльність і договірні відносини щодо розподілу продукції в розділі особливої частини господарського права про інвестиційну діяльність, а не в розділі про спеціальні режими господарювання [10, с. 577-587].

Встановлення на частині території України чи в певній галузі економіки спеціального режиму господарювання означає, що законодавство України застосовується на такій території чи у такій галузі з урахуванням певних особливостей, не характерних для загального режиму здійснення господарської діяльності в країні. Об'єктивна необхідність запровадження спеціальних режимів господарської діяльності на окремих територіях базується на усвідомленні того факту, що такі території у конкретних соціально-економічних умовах не можуть ефективно розвиватися у разі здійснення господарювання відповідно до загальних правових норм.

Результатом же запровадження спеціального режиму господарської діяльності на таких територіях має стати залучення інвестицій та ефективне їх використання, активізація підприємницької діяльності з метою прискорення соціально-економічного розвитку окремих територій України, збільшення експорту товарів і послуг, впровадження нових технологій, розвиток

інфраструктури ринку, поліпшення використання природних, матеріальних і трудових ресурсів, підвищення рівня зайнятості населення тощо [11, с. 19-20].

Отже, при визначенні спеціального правового режиму господарської діяльності на окремій території України необхідно виходити з того, що основним завданням і головною метою його запровадження є створення сприятливого підприємницького клімату в частині території країни (в окремій області, кількох районах області, одному районі чи місті).

Господарська діяльність в умовах спеціального режиму господарювання регулюється загальним законодавством з урахуванням особливостей, установлених спеціальним законодавством. Установлення спеціального режиму господарювання дає можливість досягти ефективності реалізації норм права на тих територіях або в галузях економіки, де загальних норм права для цього недостатньо. Таким чином, в умовах спеціального режиму господарювання пріоритет мають спеціальні нормативно-правові акти, що відображають специфіку певного виду спеціального режиму господарювання. Принцип пріоритету спеціальних норм права над загальними обґрунтовано у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі, а також закріплений рядом нормативно-правових актів. Однак не в усіх нормативно-правових актах про спеціальний режим господарювання є норма права, яка встановлює пріоритет спеціального законодавства над загальним. Щоб уникнути неправильного тлумачення в правозастосовчій практиці, доцільно в загальній частині Господарського кодексу України закріпити, що спеціальні норми права мають пріоритет над загальними [6, с. 34].

Таким чином, можна зробити висновок, що в Господарському кодексі України вперше кодифіковані норми права, які встановлюють специфіку господарської діяльності на певних територіях, у певних галузях народного господарства. Саме Господарський кодекс України на законодавчому рівні закріпив такий термін, як «спеціальний режим господарювання», що дає можливість для подальшого розвитку українського законодавства в даній сфері. Разом із цим відзначається, що Господарський кодекс України не визначає, що розуміється під спеціальним режимом господарювання, цілі, для досягнення яких

закріплюється спеціальний режим господарювання, а також критерії віднесення до спеціального режиму господарювання. Тому для повноти правового регулювання доцільно доповнити розділ 8 Господарського кодексу України відповідними нормами.

1. Вінник О. М. Господарське право: навчальний посібник / О.М. Вінник. – К.: Правова єдність, 2009. – 766 с.

2. Господарський кодекс України. Господарський процесуальний кодекс України: Офіційний текст. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 304 с.

3. Крупа Л.В. Спеціальний режим підприємницької діяльності у вільних економічних зонах України (комплексне дослідження): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» /Л.В. Крупа. – Х., 2000.–20 с.

4. Алексеев С.С. Государство и право / С.С.Алексеев.– М.: Юрид. лит.,1996.-192 с.

5. Зельдина Е.Р. Специальный режим хозяйствования: проблемы и пути их решения: Монография / Е.Р. Зельдина. – Донецк: ИЭПИ НАН Украины, ООО «Юго-Восток, Лтд.», 2004 – 247 с.

6. Зельдіна О. Р. Теоретичні аспекти спеціального режиму господарювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: 12.00.04 «Господарське право; господарське процесуальне право» / О.Р. Зельдіна. – Донецьк, 2007. – 33 с.

7. Хозяйственный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / [Зельдіна Е. Р., Кібенко Е. Р., Мамутов В. К. та ін.]; під ред. А. Г. Бобкової. – Х. : ФЛ–П Вапнярчук Н. Н., 2008. – 1296 с.

8. Львов Д.С. Путь в XXI век. Стратегические проблемы и перспективы российской экономики / Д.С. Львов. – М.: Экономика, 1999. – 793 с.

9. Господарське право: підручник / [О.П. Подцерковний, О.О.Квасніцька, А.В. Смітюх та ін.] / під ред. О.П. Подцерковного.– Х.: Одиссей, 2010. – 640 с.

10. Саниахметова Н.А. Предпринимательское (хозяйственное) право: учебное пособие / Н.А. Саниахметова. - Х.: Одиссей, 2004. – 800 с.

11. Мостовенко С.В. Цивільно-правове регулювання договорів у вільних економічних зонах і на територіях із спеціальним режимом інвестиційної діяльності: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Сергій Вікторович Мостовенко. – Київ, 2005.–181 с.

Анотація

В статті досліджується поняття спеціального правового режиму господарювання, розкриваються його особливості та ознаки. Окрема увага присвячена меті запровадження спеціальних режимів господарювання та співвідношенню інтересів держави та суб'єктів господарювання за умов запровадження цього інституту господарського права.

Ключові слова: господарювання, спеціальний режим господарювання, спеціальні (вільні) економічні зони, пільги, обмеження.

Аннотация

В статье исследуется понятие специального правового режима ведения хозяйства, раскрываются его особенности и признаки. Отдельное внимание посвящено цели ввода специальных режимов ведения хозяйства и соотношению интересов государства и субъектов ведения хозяйства при условиях ввода этого института хозяйственного права.

Ключевые слова: ведение хозяйства, специальный режим ведения хозяйства, специальные (свободные) экономические зоны, льготы, ограничения.

Annotation

In the article is investigated concept of the dedicated legal mode of menage, his features and signs open up. Separate attention is sanctified to the aim of input of the dedicated modes of menage and correlation of interests of the state and subjects of menage at the terms of input of this institute of economic right.

keywords: menage, dedicated mode of menage, special (free) economic zones, privileges, limitations.